FORSLAG TIL AFGØRELSE FRA GENERALADVOKAT E. SHARPSTON
fremsat den 17. december 2009[1]

1. I 1859 færdiggjorde og solgte Jean-François Millet sit berømte maleri L'Angélus. Mange år efter hans død, på et tidspunkt hvor hans familie, som så mange andre ramte af Første Verdenskrig, levede under trange kår, skiftede maleriet hænder til en pris, der berigede sælgeren i betragtelig grad. Det siges, at det var kontrasten mellem disse to omstændigheder, der i 1920 fik den franske lovgiver til at indføre en droit de suite, en følgeret, der medfører, at efterfølgende salg af kunstværker udløser en ret til vederlag for ophavsmanden eller hans arvinger[2].

2. Denne ret har siden spredt sig til andre retssystemer. Den blev indført som en valgmulighed i Bernerkonventionen i 1948[3] og blev med direktiv 2001/84 (herefter »direktivet«) gjort obligatorisk i Den Europæiske Union[4]. Selv om princippet er alment gældende, og de anvendte satser er harmoniserede, har medlemsstaterne skønsbeføjelser i flere henseender.

3. Når en ophavsmand til et kunstværk dør, er følgeretten efter gældende fransk ret begrænset til ophavsmandens legale arvinger, med undtagelse af enhver testamentarisk legatar.

4. Kunstneren Salvador Dalí[5] døde i 1989 og efterlod ved testamente alle sine intellektuelle ejendomsrettigheder til den spanske stat. Havde han ikke efterladt sig et testamente, ville disse rettigheder være gået i arv til et antal sidearvinger.

1 — Originalsprog: engelsk.

2 — Jf. den franske kultur- og kommunikationsministers udtalelse i den franske nationalforsamling den 16.3.2006 (http://www.assemblee-nationale.fr/12/cri/2005-2006/20060175.asp).

3 — Bernerkonventionen af 9.9.1886 til værn for litterære og kunstneriske værker, navnlig revideret i Bruxelles den 26.6.1948. Alle Den Europæiske Unions medlemsstater er parter i konventionen.

4 — Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2001/84/EF af 27.9.2001 om følgeret for ophavsmanden til et originalkunstværk (EFT L 272, s. 32). Selv om udtrykket »droit de suite« er almindeligt brugt på engelsk, i særdeleshed i den engelske version af Bernerkonventionen, vil jeg herefter bruge udtrykket »følgeret«, som i direktivet.

5 — Det er interessant at bemærke, at Dalí selv i høj grad var påvirket af L'Angélus, og at han i 1963 udgav en lang »paranoid-kritisk« fortolkning af det med titlen »Le mythe tragique de l'Angélus de Millet«.

5. I overensstemmelse med fransk ret er følgeretten ved salg af Dalís værker i Frankrig blevet opkrævet på vegne af disse sidearvinger. Der er nu opstået en strid mellem det spanske selskab, som opkræver vederlag for følgeret på vegne af den spanske stat, som er repræsenteret ved en fond, der blev stiftet af Dalí inden hans død, og det franske kollektive forvaltningsselskab, der har udbetalt følgeretsvederlag til hans sidearvinger.

6. I den sammenhæng spørger tribunal de grande instance de Paris, hvorvidt den i fransk lovgivning fastsatte begrænsning af de berettigede med hensyn til følgeretten til legale arvinger er forenelig med EU-retten.

I — Relevante retsregler

A — *Direktivet*

7. Betragtning 1 til direktivet anfører, at »følgeret [er] en uoverdragelig og ufrasigelig ret«, og betragtning 3 forklarer, at den har til formål at »sikre ophavsmænd til billedkunstværker del i deres originale kunstværkers økonomiske succes«, samt at »bidrage[..] til at give ophavsmænd til billedkunstværker de samme økonomiske rettigheder som andre kunstnere, der får indtægter fra den løbende udnyttelse af deres værker«.

8. Betragtning 9 opridser situationen forud for direktivet, hvor de fleste, men ikke alle, af de dengang 15 medlemsstaters lovgivning hjemlede en følgeret, om end med betydelige forskelle, særligt vedrørende de omfattede værker, rettighedshaverne, vederlagssatsen, de vederlagspligtige transaktioner og beregningsgrundlaget. Den fortsætter således: »Det har afgørende betydning for konkurrenceforholdene i det indre marked, om en sådan ret anvendes, da en betalingsforpligtelse på grundlag af følgeret er et forhold, som enhver, der ønsker at sælge et kunstværk, skal tage i betragtning. En sådan ret er derfor en faktor, som bidrager til at skabe konkurrencefordrejninger samt til flytning af salgsaktiviteter inden for Fællesskabet.«

9. På samme måde understreger betragtning 10, at »[s]ådanne forskelle med hensyn til følgerettens forekomst i og anvendelse af

medlemsstaterne har direkte negative følger for gennemførelsen af det indre marked for kunstværker efter traktatens artikel 14«, mens betragtning 11 bemærker, at harmonisering af medlemsstaternes følgeretslovgivning bidrager til opnåelsen af de friheder, som det indre marked indebærer. Som en følge heraf — anføres det i betragtning 13 — bør »[d]e lovgivningsmæssige forskelle, som har forstyrrende virkninger på det indre markeds funktion, […] fjernes, og det bør forhindres, at sådanne nye forskelle opstår«, et anliggende, som i det væsentlige gentages i betragtning 14 og 15. I henhold til betragtning 23 er det især nødvendigt, at der i videst muligt omfang fastsættes ensartede satser for følgeretten, for at det indre marked for moderne kunst og nutidskunst kan fungere effektivt.

10. Imidlertid anfører betragtning 13 også, at »[d]et er ikke nødvendigt at fjerne eller forhindre forskelle, som kan forventes ikke at udgøre en hindring for det indre markeds funktion«, og betragtning 15 anfører, at »[d]et er […] ikke nødvendigt at harmonisere alle bestemmelserne i medlemsstaternes følgeretslovgivning. For at give medlemsstaterne så stor beslutningsfrihed som muligt er det tilstrækkeligt at begrænse harmoniseringen til de nationale bestemmelser, der har de mest direkte følger for det indre markeds funktion.«

11. I tråd hermed, men mere specifikt anfører betragtning 27: »Det skal under overholdelse af subsidiaritetsprincippet fastsættes, hvem der har ret til følgeretsvederlag. Dette direktiv bør ikke berøre medlemsstaternes arveret. Ophavsmandens retssuccessorer bør dog fuldt ud kunne gøre følgeretten gældende efter ophavsmandens død […]«

12. Blandt de materielle bestemmelser i direktivet bestemmer artikel 1, stk. 1, at det påhviler medlemsstaterne at »indføre [...] for ophavsmanden til et originalkunstværk en følgeret, som er en uoverdragelig og selv på forhånd ufrasigelig ret til et vederlag baseret på salgsprisen ved ethvert videresalg af det pågældende kunstværk efter ophavsmandens første afhændelse af det«.

13. De vederlagssatser, der skal anvendes, er ensartet fastsat i artikel 4, stk. 1, med nogle mindre, skønsmæssige variationer i artikel 4, stk. 2 og 3.

14. I henhold til artikel 6, stk. 1, skal vederlaget betales »til værkets ophavsmand og, med forbehold af artikel 8, stk. 2, efter dennes død til retssuccessorerne«[6].

15. Artikel 8 bestemmer nærmere:

»1. Beskyttelsestiden for følgeret [gælder i ophavsmandens levetid og i 70 år efter vedkommendes død, uanset på hvilket tidspunkt værket lovligt blev gjort tilgængeligt for offentligheden[7]].

2. Som en undtagelse fra stk. 1 kan de medlemsstater, som ikke anvender følgeret [på den i artikel 13 omhandlede ikrafttrædelsesdato], i en periode, som udløber senest den 1. januar 2010, undlade at anvende følgeret for kunstnerens retssuccessorer efter kunstnerens død.

3. Medlemsstater, som stk. 2 finder anvendelse på, kan få to ekstra år, hvis det er nødvendigt med henblik på at sætte de erhvervsdrivende i de pågældende medlemsstater i stand til gradvis at tilpasse sig følgeretssystemet og stadigvæk opretholde deres økonomiske levedygtighed, før det pålægges dem at anvende følgeret for kunstnerens retssuccessorer efter kunstnerens død. […]«

16. Artikel 12 pålægger medlemsstaterne at gennemføre direktivet inden den 1. januar 2006, og artikel 13 fastslår, at det træder i kraft på dagen for offentliggørelsen i *De Europæiske Fællesskabers Tidende*, som var den 13. oktober 2001.

B — *Fransk ret*

17. Følgeretten har været hjemlet i fransk ret siden 1920[8]. Ikke desto mindre blev den relevante bestemmelse ændret i 2006 for at bringe den i fuld overensstemmelse med

6 — Fodnoten er ikke relevant for den danske udgave.

7 — Jf. artikel 1, stk. 1, i Rådets direktiv 93/98/EØF af 29.10.1993 om harmonisering af beskyttelsestiden for ophavsret og visse beslægtede rettigheder (EFT L 290, s. 9), der nu er erstattet af artikel 1, stk. 1, i Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2006/116/EF af 12.12.2006 om beskyttelsestiden for ophavsret og visse beslægtede rettigheder (kodificeret udgave) (EUT L 372, s. 12).

8 — Loi du 20.5.1920 frappant d'un droit au profit des artistes les ventes publiques d'objets d'art, ophævet ved og erstattet af Loi nº 57-298 du 11.3.1957 sur la propriété littéraire et artistique.

direktivets krav[9]. Artikel L. 122-8 i code de la propriété intellectuelle (lov om intellektuelle ejendomsrettigheder) bestemmer således nu:

»En ophavsmand til et originalt billedkunstværk eller skulpturelt kunstværk, som er statsborger i en medlemsstat i Det Europæiske Fællesskab eller en af de stater, der er omfattet af aftalen om Det Europæiske Økonomiske Samarbejdsområde, skal have en følgeret, som er en ufrasigelig ret til at få del i fortjenesten ved ethvert salg af et værk efter ophavsmandens eller hans retssuccessorers første afhændelse af det […]«

18. Artikel L. 123-7 bestemmer nærmere:

»Efter ophavsmandens død tilfalder den følgeret, der er nævnt i artikel L. 122-8, arvingerne […], med undtagelse af samtlige legatarer og retssuccessorer, i det pågældende kalenderår og i de følgende 70 år.«[10]

19. Jeg vil i det følgende henvise til denne definition af personer berettiget til følgeret efter ophavsmandens død som »den omtvistede bestemmelse«.

20. Arvefølgen er reguleret i den franske code civils artikel 734 ff. og består af fire på hinanden følgende arveklasser. Inden for hver arveklasse bestemmes rækkefølgen af graden af slægtskab. Sidelinjer, der går længere ud end sjette grad, arver ikke[11].

21. Code civils artikel 912 ff. opdeler de formuegoder og rettigheder, der går i arv efter afdøde, i tvangsarv efter loven for visse arvinger og friarv, der kan disponeres over til legatarer ved testamente. Generelt gælder det, at såfremt den afdøde ikke overleves af livsarvinger eller en ægtefælle fra et eksisterende ægteskab (eller for tiden før 2007 af personer i direkte opadgående linje), kan der ved testamente disponeres over hele boet. Den omtvistede bestemmelse er således en undtagelse fra denne hovedregel.

9 — Loi n° 2006-961 du 1.8.2006 relative au droit d'auteur et aux droits voisins dans la société de l'information.

10 — Denne bestemmelse er forblevet uændret, siden længden af den relevante periode i 1997 blev forlænget fra 50 til 70 år. Udtrykket »retssuccessor« er her anvendt til at oversætte det franske udtryk »ayants cause«, der formentlig har en anden mening end »ayants droit«, der er det udtryk, der i direktivet anvendes for »retssuccessor«, selv om disse to udtryk på fransk ofte bruges med samme betydning.

11 — I henhold til code civils artikel 724 arver staten boet, såfremt der ikke er arvinger eller legatarer.

C — *Spansk ret*

22. Følgeretten blev indført i spansk ret i 1987[12] og blev bragt i overensstemmelse med direktivets bestemmelser ved lov nr. 3/2008[13]. I modsætning til den franske lovgivning udelukker den spanske lov ingen kategorier af personer fra kredsen af berettigede efter ophavsmanden til et kunstværk, men har siden 1996 blot præciseret, at retten kun overføres ved overgang mortis causa.

II — Faktiske omstændigheder, retsforhandlinger og de præjudicielle spørgsmål

23. Salvador Dalí stiftede i 1983 fonden Fundació Gala-Salvador Dalí[14] (herefter »fonden«) »for i Spanien og i enhver anden stat at støtte, fremme, udbrede, fejre, beskytte og forsvare kunstnerens artistiske, kulturelle og intellektuelle værk, hans ejendom og alle hans øvrige rettigheder, hans livserfaring, hans tanker, hans projekter og idéer og artistiske, intellektuelle og kulturelle arbejder, hans minde og den universelle anerkendelse af hans geniale bidrag til kunsten, til kulturen og til moderne tænkning«[15].

24. Dalí døde som enkemand i 1989 uden at efterlade sig børn eller andre livsarvinger, men han havde ved testamente indsat den spanske stat som »universalarving uden betingelser til al hans ejendom, og alle hans rettigheder og artistiske frembringelser, med en indtrængende bøn om, at staten bevarer, udbreder og beskytter hans kunstværker«. Staten tiltrådte dette legat og tildelte beføjelsen til at administrere og udnytte rettighederne til kulturministeriet, der overdrog den til fonden.

25. I 1997 overdrog fonden en eneret til kollektivt at administrere, udøve rettighederne og opkræve skyldige beløb vedrørende Dalís værker i hele verden til forvaltningsselskabet Visual Entidad de Gestión de Artistas Plásticos (herefter »VEGAP«), som fonden er medlem af. VEGAP, der har en gensidig

12 — Ley 22/1987 de 11.11 de Propiedad Intelectual, artikel 24, omarbejdet ved Real Decreto Legislativo 1/1996, de 12.4, por el que se apruebe el texto refundido de la Ley de Propiedad Intelectual, regularizando, aclarando y armonizando las disposiciones legales vigentes sobre la materia (kongeligt lovdekret af 12.4.1996 om godkendelse af den kodificerede udgave af lov om intellektuel ejendomsret og om nærmere regulering, præcisering og harmonisering af de gældende lovbestemmelser på området).

13 — Ley 3/2008, de 23.12, relativa al derecho de participación en beneficio del autor de una obra de arte original (lov af 23.12.2008 om følgeret for ophavsmanden til et originalkunstværk), artikel 2, stk. 1, og artikel 6.

14 — Gala var det navn, hans kone, Elena Dmitrievna Diakonova, var kendt under. Hun afgik ved døden i 1982.

15 — Se http://www.salvador-dali.org/fundacio/es_historia.html.

repræsentationsaftale med sit franske søsterselskab, Auteurs dans les Arts Graphiques et Plastiques (herefter »ADAGP«), anmodede ADAGP om fra og med den 17. oktober 1997 at administrere rettighederne over Dalís værker i Frankrig.

26. Siden da har ADAGP på vegne af fonden opkrævet og til selskabet VEGAP udbetalt samtlige skyldige beløb for udnyttelse af kunstnerens værker i Frankrig — bortset fra den følgeret, som det i hvert fald i begyndelsen opkrævede på vegne af Dalís sidelinjearvinger, der modtog beløbene.

27. Den 28. december 2005 anlagde fonden sammen med VEGAP sag mod ADAGP ved tribunal de grande instance de Paris. Sagsøgerne har gjort gældende, at i henhold til både franske og spanske lovvalgsregler skal arveretten til Dalís løsøre afgøres efter spansk ret, idet han ved sin død var spansk statsborger bosat i Spanien. Fonden er derfor den eneste indehaver af samtlige rettigheder over Dalís værker og særligt af følgeretten i forbindelse med auktionssalg af kunstnerens værker. Den har nedlagt påstand om, at ADAGP tilpligtes igennem VEGAP at betale den alle de følgeretsvederlag, den har opkrævet ved salg af Dalís værker siden den 17. oktober 1997.

28. Det fremgår af akterne i hovedsagen, at ADAGP ikke har udbetalt nogen af de vederlag, som selskabet har opkrævet siden sagsanlægget, og at det er indstillet på at udbetale dem til den eller de parter, som af tribunal de grande instance findes at være berettiget til at modtage dem. ADAGP gør gældende, at vederlag, der allerede er udbetalt til de seks sidelinjearvinger, som ADAGP anså for berettigede i henhold til fransk ret, skal kræves tilbagebetalt af disse, såfremt tilbagebetaling skal finde sted. ADAGP har derfor adciteret arvingerne i sagen som sagsøgt tredjepart, om end ingen af disse har givet møde under sagen.

29. Tribunal de grande instance bemærker, at Frankrig har opretholdt regler, hvorefter de berettigede med hensyn til følgeretten udelukkende er arvingerne efter loven, hvorimod direktivet angiver, at følgeretten udbetales til ophavsmandens »retssuccessorer«. Retten finder det uklart, om denne begrænsning er tilladt efter direktivet, enten som den

almindelige ordning eller i henhold til undtagelsesbestemmelserne i artikel 8.

30. Tribunal de grande instance har derfor forelagt Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»Kan Frankrig efter udstedelsen af direktivet af 27. september 2001 opretholde en følgeret for arvinger med undtagelse af legatarer og retssuccessorer?

Giver overgangsbestemmelserne i artikel 8, stk. 2 og 3, i direktivet af 27. september 2001 Frankrig mulighed for at have en undtagelsesordning?«

31. Fonden og VEGAP, den franske, den italienske og den spanske regering samt Kommissionen har indgivet skriftlige indlæg. Fonden, den franske og den spanske regering samt Kommissionen afgav mundtlige indlæg under retsmødet.

III — Bedømmelse

32. Den forelæggende ret ønsker nærmere bestemt oplyst, hvorvidt direktivet, særligt med henblik på artikel 6, stk. 1, og artikel 8, stk. 2 og 3, skal fortolkes således, at det tillader Frankrig at opretholde en følgeret, hvorefter den berettigede personkreds efter ophavsmandens død er begrænset til hans arvinger efter loven med undtagelse af legatarer og retssuccessorer.

33. Inden jeg behandler disse spørgsmål, finder jeg det imidlertid nyttigt at overveje forskellige aspekter, der kan have indflydelse på, om direktivet finder anvendelse på omstændighederne i hovedsagen, og endda, som den spanske regering har gjort gældende, kan rejse spørgsmål om formaliteten med hensyn til de præjudicielle spørgsmål.

34. Først skal jeg bemærke, at hovedsagen verserer mellem private parter, og den involverer ikke Frankrig i sin egenskab af medlemsstat, som direktivet er rettet til. For det andet omhandler den foreliggende hovedsag, i det mindste delvist, på den ene side beløb, der er blevet opkrævet før direktivets vedtagelse, og på den anden side beløb opkrævet efter dets vedtagelse, men før udløbet af den fastsatte frist til gennemførelse af direktivet. For det tredje har sagsøgerne i hovedsagen ikke

påberåbt sig nogen uforenelighed mellem fransk ret og direktivet, men gør gældende, at der i stedet for fransk ret skulle have været anvendt spansk ret til at fastlægge de berettigede personer med hensyn til følgeretten.

hovedsagen fremgår det dog klart, at fonden og VEGAP ikke søger at gøre direktivet gældende mod ADAGP eller Dalís arvinger i hovedsagen. Tribunal de grande instance har tilsyneladende snarere rejst spørgsmålet af egen drift, og det er kun i fondens og VEGAP's indlæg for Domstolen som følge af det således rejste spørgsmål, at de har hævdet, at den omtvistede bestemmelse er uforenelig med direktivet.

A — »*Direkte horisontal virkning*«

35. I henhold til fast retspraksis kan et direktiv ikke i sig selv skabe forpligtelser for private, og derfor kan det ikke som sådan påberåbes over for private, og selv en klar, præcis og ubetinget bestemmelse i et direktiv, som har til formål at tillægge private rettigheder eller at pålægge private forpligtelser, kan derfor ikke som sådan finde anvendelse inden for rammerne af en sag, hvori alene private er parter[16]. Da hovedsagen ganske rigtigt verserer mellem private parter, synes denne regel at udelukke enhver mulighed for at gøre gældende, at fransk ret ikke er forenelig med direktivet.

37. Under disse omstændigheder finder jeg faktisk ikke, at den omtalte retspraksis er relevant. Selv om Domstolen i al almindelighed har fastslået, at en direktivbestemmelse ikke kan finde anvendelse i en sag mellem private parter, er baggrunden for denne udtalelse, at en privat part ikke kan påberåbe sig direktivbestemmelser for at gøre sine rettigheder gældende over for enhver anden privat part eller for at pålægge denne en forpligtelse. Den overvejelse finder ikke anvendelse, når den nationale ret rejser spørgsmålet af egen drift.

36. Af forelæggelsesafgørelsen og af de til Domstolen fremsendte sagsakter i

38. Med hensyn hertil følger det af Domstolens faste praksis, at når der ikke findes fællesskabsbestemmelser (nu EU-retlige bestemmelser) på området, tilkommer det hver enkelt medlemsstat i sin interne

16 — Jf. senest dom af 16.7.2009, sag C-12/08, Mono Car Styling, Sml. I, s. 6653, præmis 59.

retsorden at fastsætte de nærmere processuelle regler for sagsanlæg til sikring af beskyttelsen af de rettigheder, som EU-retten medfører for borgerne. Disse regler må dog ikke være mindre gunstige end dem, der gælder for tilsvarende søgsmål på grundlag af national ret (ækvivalensprincippet), og de må heller ikke i praksis gøre det umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve disse rettigheder (effektivitetsprincippet). Således er EU-retten til hinder for en bestemmelse i national ret, som ved at afskære en national domstol fra af egen drift at tage stilling til, om en national retsakt er forenelig med en bestemmelse i EU-retten, hverken overholder det ene eller det andet af disse principper. Den nationale domstol er dog ikke i henhold til EU-retten forpligtet til af egen drift at rejse et sådant spørgsmål i sager, der ikke giver anledning til tvivl med hensyn til disse principper[17].

39. Naturligvis kan EU-retten ikke afskære en national domstol fra af egen drift (som den forelæggende ret har gjort) at rejse et spørgsmål om foreneligheden af nationale retsforskrifter og et EU-direktivs bestemmelser. Tværtimod er de nationale domstoles forpligtelse til ved anvendelsen af nationale retsforskrifter i videst muligt omfang at fortolke dem i lyset af det pågældende direktivs ordlyd og formål for at opnå det med direktivet tilsigtede resultat en positiv tilskyndelse for dem til at rejse sådanne spørgsmål[18].

40. I den foreliggende sag er det fransk ret, der bestemmer, hvorvidt tribunal de grande instance har kompetence til at anmode om en præjudiciel afgørelse vedrørende den omtvistede bestemmelses forenelighed med direktivet og til at gennemføre en sådan afgørelse. Skulle det i den forbindelse vise sig, at bestemmelsen ikke er forenelig med direktivet, skal den antageligvis ikke bringes i anvendelse, idet det forekommer svært at fortolke dens udtrykkelige ordlyd på en måde, der inkluderer legatarer, og forpligtelsen til direktivkonform fortolkning kan ikke tjene som grundlag for en fortolkning contra legem af national ret[19].

41. Der er imidlertid ingen, der har hævdet, at tribunal de grande instance ikke er kompetent til at anmode Domstolen om en præjudiciel afgørelse eller til at træffe de foranstaltninger, der er nødvendige til at

17 — Den velkendte praksis, som jeg her henviser til, begyndte med domme af 14.12.1995, sag C-312/93, Peterbroeck, Sml. I, s. 4599, og forenede sager C-430/93 og C-431/93, Van Schijndel og van Veen, Sml. I, s. 4705, og er senest formuleret i dom af 7.6.2007, forenede sager C-222/05 — C-225/05, Van der Weerd m.fl., Sml. I, s. 4233, præmis 28-42. Jf. også forslag til afgørelse fra generaladvokat Poiares Maduro i sidstnævnte sag, punkt 13-41.

18 — Jf. senest Mono Car Styling-dommen, nævnt i fodnote 16, præmis 60 ff.

19 — Jf. Mono Car Styling-dommen, nævnt i fodnote 16, præmis 61 og den deri nævnte retspraksis.

gennemføre afgørelsen. Jeg lægger i det følgende til grund, at den er kompetent, og at den kan foretage det fornødne til gennemførelse af Domstolens afgørelse.

B — *Direktivets tidsmæssige anvendelse*

42. ADAGP har opkrævet følgeretsvederlag fra salg af Dalís værker siden den 17. oktober 1997. Direktivet trådte i kraft den 13. oktober 2001, og medlemsstaterne skulle sætte de nødvendige bestemmelser i kraft for at efterkomme direktivet inden den 1. januar 2006 (med mulighed for visse midlertidige undtagelser i henhold til artikel 8, stk. 2 og 3, indtil henholdsvis den 1. januar 2010 og den 1. januar 2012, hvilket er genstand for den forelæggende rets andet spørgsmål).

43. Derfor er direktivets fortolkning relevant for den forelæggende ret med hensyn til perioden fra den 1. januar 2006 og fremefter. Derimod kan fortolkningen ikke have nogen direkte relevans med hensyn til perioden forud for den 13. oktober 2001 eller reelt set for perioden imellem disse to datoer.

44. Selv om medlemsstaterne i perioden, hvor gennemførelsesfristen for et direktiv løber, skal afholde sig fra at træffe foranstaltninger, der kan bringe virkeliggørelsen af det i direktivet foreskrevne resultat i alvorlig fare, er de ikke forpligtet til at tilpasse deres lovgivning før fristens udløb. I den foreliggende sag blev den omtvistede bestemmelse ikke på nogen måde ændret i gennemførelsesperioden.

45. For så vidt angår forpligtelsen til direktivkonform fortolkning indtræder de nationale retsinstansers forpligtelse til at fortolke national ret (i videst muligt omfang) i overensstemmelse med et direktiv først fra tidspunktet for udløbet af gennemførelsesfristen [20]. I den mellemliggende periode skal de blot (igen i videst muligt omfang) afholde sig fra enhver fortolkning, der kan medføre, at det fremtidige mål, som direktivet tilstræber, bringes i alvorlig fare efter udløbet af gennemførelsesfristen [21].

46. Som jeg har bemærket, forekommer det imidlertid svært at fortolke den omtvistede bestemmelses klare ordlyd på nogen

20 — Jf. dom af 18.12.1997, sag C-129/96, Inter-Environnement Wallonie, Sml. I, s. 7411, særligt præmis 43-45, og af 4.7.2006, sag C-212/04, Adeneler m.fl., Sml. I, s. 6057, præmis 114 og 115.

21 — Jf. Adeneler-dommen, nævnt i fodnote 20, præmis 123, og dom af 23.4.2009, forenede sager C-261/07 og C-299/07, VTB-VAB og Galatea, Sml. I, s. 2949, præmis 39.

alternativ måde. Hvis dette er tilfældet, forekommer Domstolens praksis med betingelsen om »i videst muligt omfang« at udelukke forpligtelsen til overensstemmende fortolkning i denne sag. Som en følge heraf er den eneste indlysende mulighed i tilfælde af uforeneelighed mellem den omtvistede bestemmelse og direktivet at undlade at anvende bestemmelsen[22], og en sådan forpligtelse ville kun kunne opstå med hensyn til perioden efter udløbet af gennemførelsesfristen. Hvis der var en forpligtelse til at undlade at anvende den omtvistede bestemmelse i denne periode, ville det naturligvis føre til det yderligere spørgsmål om, hvorvidt den stadig ville kunne anvendes for de tidligere perioder, men dette er en sag udelukkende for fransk ret, og ikke for EU-retten.

C — *Anvendelig ret*

47. Fondens og VEGAP's hovedargument, både under hovedsagen og for Domstolen, såvel som den spanske regerings hovedargument for Domstolen, er, at det er spansk og ikke fransk ret, der skal afgøre, hvem der efter Salvador Dalís død er hans »retssuccessorer«, idet det er spansk ret, der regulerer arveretten til hans løsøre. De gør gældende, at som følge heraf opstår spørgsmålet om forenelighed mellem den omtvistede bestemmelse og direktivet ikke. Den spanske regering har yderligere gjort gældende, at spørgsmålene derfor skal afvises, idet de ikke er nødvendige for afgørelsen af tvisten i hovedsagen.

48. Selv om det er korrekt, at Domstolen kan afslå at træffe afgørelse vedrørende et præjudicielt spørgsmål fra en national ret, når det klart fremgår, at den ønskede fortolkning savner enhver forbindelse med realiteten i hovedsagen eller dennes genstand[23], finder jeg det ikke muligt at nå frem til denne konklusion i den foreliggende sag. At gøre dette ville pålægge Domstolen at tage stilling til indholdet af national ret — fastlæggelsen af, hvilke retsregler der finder anvendelse vedrørende skifte af dødsboer, er endnu ikke på nogen måde reguleret af EU-retten[24] — hvilket går udover, hvad den er kompetent til.

22 — Jf. senest dom af 27.10.2009, sag C-115/08, ČEZ, Sml. I, s. 10265, præmis 140.

23 — Jf. senest dom af 1.10.2009, sag C-505/07, Compañía Española de Comercialización de Aceite m.fl., Sml. I, s. 8963, præmis 26.

24 — Haagerkonferencen om International Privatret har udarbejdet en konvention om lovvalg for arv efter dødsfald, der blev vedtaget den 1.8.1989 — men af Den Europæiske Unions medlemsstater er det kun Luxembourg og Nederlandene, der har underskrevet den, og kun Nederlandene har ratificeret den. Og en måned før retsmødet i den foreliggende sag offentliggjorde Kommissionen et forslag til Europa-Parlamentets og Rådets forordning om kompetence, lovvalg, anerkendelse og fuldbyrdelse af retsafgørelser og officielt bekræftede dokumenter vedrørende arv og om indførelse af et europæisk arvebevis (KOM(2009) 154 endelig, af 14.10.2009), men det er unødvendigt at påpege, at forslaget stadig er langt fra at være gældende ret. Haagerkonventionens artikel 3 ff. og artikel 16 ff. i kommissionsforslaget ville, såfremt de skulle anvendes, føre til, at arven efter Salvador Dalís bo ville høre under spansk lovgivning.

49. I en situation som den, der foreligger i hovedsagen, finder jeg imidlertid, at den nationale ret først og fremmest har behov for at vide, hvorvidt bestemmelsen af, hvem der er de berettigede med hensyn til følgeretten efter ophavsmandens død, skal afgøres i henhold til den lov, hvorefter vederlaget er opkrævet, eller i henhold til den lov, der gælder for arven efter kunstneren. Det er kun i sidstnævnte tilfælde, at det er nødvendigt at afgøre, hvilken lov der gælder for arven, et spørgsmål, som falder uden for Domstolens kompetence. På den anden side kan Domstolen angive, hvorvidt direktivet giver nogen vejledning med hensyn til det første spørgsmål.

50. Udtrykket »retssuccessorer« er ikke defineret noget sted i direktivet. Det fremgår implicit, men ikke desto mindre klart, af betragtning 27, at definitionen afgøres af national ret, og den nævner særligt medlemsstaternes arveret. Som det klart fremgår af direktivets tilblivelse, var dette ligeledes både Kommissionens og Rådets intention under lovgivningsprocessen[25]. Og selv om Europa-Parlamentet fremsatte ændringsforslag til udkastet til bestemmelsen, var det overbevist om, at det følger af subsidiaritetsprincippet, at spørgsmålet om, hvem der er de berettigede med hensyn til følgeretten efter ophavsmandens død, skulle fastsættes i henhold til national ret, og at der ikke skulle gribes ind i arveretten[26]. Hertil vil jeg tilføje, at havde der været en intention om at harmonisere lovvalgsregler på det arveretlige område, kunne direktivet ikke have haft hjemmel, som det har, udelukkende i artikel 95 EF[27], men ville have været nødt til at henvise til artikel 61 EF og 67 EF, ligesom det i fodnote 24 nævnte forslag[28].

51. Det vil således sige, at når der, efter at ophavsmanden til et værk er død, opstår en strid om, hvem der er den eller de berettigede med hensyn til følgeretten efter ham, ved en national retsinstans i den medlemsstat, hvor det til værket hørende vederlag er blevet indkrævet, skal denne ret anvende de regler, som i henhold til national lovgivning anvendes på denne problemstilling. I mangel af en mere specifik bestemmelse vil det således være de materielle bestemmelser i den lov, der i henhold til de nationale lovvalgsregler regulerer arveret.

52. Det faktum, at direktivet tydeligvis ikke har til hensigt at regulere national ret, og at det ikke udelukkende med henblik

25 — Jf. navnlig Rådets begrundelse af 5.6.2000 vedrørende dets fælles holdning af 22.5.2000 (7484/00 ADD 1), punkt 23, og Kommissionens udtalelse af 24.1.2001 om Europa Parlamentets ændringer til Rådets fælles holdning (KOM(2001) 47 endelig), punkt 3.1.2(b).

26 — Jf. Parlamentets førstebehandling, betænkning af 3.2.1997 (dokument A4-0030/97), begrundelsen, punkt IV(A)(2), og dets indstilling ved andenbehandling af 29.11.2000 (dokument A5-0370/2000), begrundelsen, kapitel III, ottende afsnit.

27 — Jf. nu artikel 114 TEUF.

28 — Jf. nu artikel 67 TEUF.

på identifikationen af de berettigede efter ophavsmandens død henviser til den lov, der regulerer hans dødsbo, indebærer dog efter min opfattelse, at en medlemsstat ikke er afskåret fra at vedtage en mere specifik bestemmelse i form af en materiel regel, der enten helt eller delvist er præceptiv i forhold til de lovvalgsregler, der ellers ville have udpeget denne lov.

53. Endvidere forekommer denne konklusion også at være den, der bedst stemmer overens med Bernerkonventionens artikel 14b, i henhold til hvilken følgeretten efter ophavsmandens død tilfalder »de personer eller institutioner, som den nationale lovgivning berettiger dertil«, en formulering, der forekommer bredere end en henvisning til arveret, hvordan den end måtte blive udpeget.

54. Det er derfor op til tribunal de grande instance at fastslå, hvorvidt den omtvistede bestemmelse er en sådan præceptiv regel, og, såfremt den ikke er, hvilken arveretslovgivning der udpeges af de anvendelige lovvalgsregler.

55. Ud fra den hypotese, at denne analyse fører til, at den omtvistede bestemmelse finder anvendelse i hovedsagen, skal spørgsmålet om dens forenelighed med direktivet behandles.

D — *Det første spørgsmål*

56. Tillader direktivet, at en medlemsstat i sin nationale lovgivning begrænser kategorien af ophavsmandens »retssuccessorer« på den måde, som den omtvistede bestemmelse har gjort det?

57. Af lignende grunde, som dem jeg har diskuteret ovenfor ved overvejelsen af medlemsstaternes margin til at fastslå den anvendelige ret, forekommer det mig, at svaret må være ja.

58. Direktivet definerer ikke »retssuccessorerne« efter kunstnerens død. Det overlader denne definition til national lovgivning og derved nærmere bestemt (om end ikke

nødvendigvis udelukkende) til national arveret. Forskelle mellem nationale retssystemer, som ikke kan forventes at udgøre en hindring for det indre markeds funktion, er det ikke nødvendigt at fjerne[29]. Der er således ingen ensartet kategori af »retssuccessorer«, og medlemsstaterne kan vedtage eller opretholde enhver definition, som ikke kan forventes at have en sådan virkning.

59. Som det klart fremgår af betragtning 9 til direktivet[30], var det primære anliggende at undgå en situation, hvor salg af kunstværker var koncentreret i medlemssstater, hvor en følgeret enten ikke fandt anvendelse eller var mindre byrdefuld, til skade for auktionshuse eller andre sælgere i medlemsstater, der ville give kunstneren (og dennes successorer af en hvilken som helst art) en andel af det udbytte, der følger af kunstværkernes stigende værdi.

60. En sådan situation fandtes inden direktivets vedtagelse, og det skyldtes sælgernes uvillighed til at opgive en andel af den opnåede pris for et kunstværk. Jeg er enig med Kommissionen i, at siden direktivets vedtagelse er sandsynligheden for, at sælgere vil være tilbøjelige til at træffe deres valg af, i hvilken medlemsstat de vil sælge, ud fra identiteten af de personer, der vil være berettigede til vederlag for følgeret — en faktor, der ikke har indflydelse på købesummen, og som måske endda ikke engang er sælgeren bekendt — forsvindende lille og kan ikke forventes at udgøre en hindring for det indre markeds funktion. I tilknytning hertil er jeg ikke overbevist af — men nærmest forundret over — den spanske regerings anbringende under retsmødet om, at det vil tiltrække salg til medlemsstater, hvor der ikke er *nogen* »retssuccessorer« efter kunstneren. Selv såfremt et bestemt nationalt system ikke har vedtaget en specifik bestemmelse, forekommer det mig, at en afdød kunstners bo altid vil tilfalde en eller anden, om ikke andre så staten som sidste arving.

61. Ligeledes må jeg afvise fondens, VEGAP's og den spanske regerings anbringende om, at begrebet »retssuccessorer« efter en afdød kunstner skal omfatte alle, der er berettigede i henhold til den anvendelige arveret, og at det ikke kan underinddeles i separate kategorier,

29 — Betragtning 13 til direktivet.

30 — Jf. punkt 8 ovenfor.

hvoraf nogle er følgeretsberettigede og andre ikke er.

62. Hvis den omtvistede bestemmelse er præceptiv i forhold til lovvalgsreglerne vedrørende arveret, findes der ingen grund til, at den ikke skulle kunne udelukke nogle af dem, der ellers kunne have været berettigede i henhold til arveretten. En sådan udelukkelse kan i alle tilfælde ikke have nogen skadelig virkning på det indre marked.

63. Der er heller ingen grund til at gribe det anderledes an, hvis den omtvistede bestemmelse i sig selv er en materiel arveretlig bestemmelse. En persons ret til at disponere over sit bo efter sin død kan være forskellig fra et retssystem til et andet, og forskellige regler og mekanismer kan begrænse muligheden for at begunstige nogen uden for eksempelvis kredsen af legalarvinger eller livsarvinger og/eller en overlevende ægtefælle. Den sondring, der er indeholdt i den omtvistede bestemmelse, falder efter min opfattelse inden for dette område, og således inden for de rammer af tilladte valg i national arveret, som direktivet henviser til, når det skal fastslås, hvem der er berettigede med hensyn til følgeretten efter kunstnerens død.

64. Under retsmødet var der nogen diskussion om, hvorvidt medlemsstaterne, på trods af at direktivet overlader definitionen af »retssuccessorer« til national ret, ikke havde en eller anden form for forpligtelse til at respektere hinandens arveretlige regler i en atmosfære af loyalt samarbejde eller måske i medfør af »høflighed blandt medlemsstater«, når denne definition skulle fastlægges. Jeg er dog urolig for, at en sådan tilgang ville komme faretruende tæt på at være en »harmonisering ad bagdøren« vedrørende arveret eller lovvalgsregler, hvilket går ud over direktivets anvendelsesområde — både set ud fra dets hjemmel og dets udtrykkelige lovgivningsmæssige intention.

65. Som det klart fremgår af både hjemmel og intention, er direktivets rolle begrænset til at afskaffe fordrejninger af konkurrenceforholdene i det indre marked. Gensidig anerkendelse — i dette tilfælde den vederlagsopkrævende medlemsstats anerkendelse af definitionen af en afdød kunstners »retssuccessorer«, som den anvendes af den medlemsstat, hvis arveret finder anvendelse på denne kunstners bo — er et prisværdigt koncept. Jeg finder imidlertid ikke, at det falder ind under lige præcis dette direktivs område. Det er centralt for direktivets formål at sikre,

at en følgeret opkræves i hele EU. Det er ikke centralt at sikre, at denne ret begunstiger lige præcis retssuccessorerne i henhold til en bestemt arveretlig lovgivning.

66. Indholdet af den omtvistede bestemmelse er baseret på et politisk valg og kan som sådan altid diskuteres[31]. Det er dog efter min opfattelse et valg, der falder inden for medlemsstaternes skønsmargin, og et valg, som ikke kan forventes at udgøre en hindring for det indre markeds funktion. Direktivet er derfor ikke til hinder for dette valg.

E — *Det andet spørgsmål*

67. Hvis Domstolen er enig i mit forslag til besvarelse af det første spørgsmål, kræves der ikke noget svar på det andet spørgsmål — som er, hvorvidt den omtvistede bestemmelse kan opretholdes i henhold til de valgmuligheder, der består efter undtagelserne i overgangsbestemmelserne i direktivets artikel 8, stk. 2 og 3. I det omfang det alligevel måtte være nødvendigt at svare, kan dette gøres ganske kort.

68. Undtagelserne i artikel 8, sammenholdt med direktivets artikel 13, er udtrykkeligt kun anvendelige for medlemsstater, der ikke anvendte følgeret den 13. oktober 2001.

69. Frankrig anvendte følgeret på denne dato og kan følgelig ikke drage fordel af undtagelserne.

70. I alle tilfælde tillader disse undtagelser kun medlemsstaterne at *undlade at anvende* følgeretten med hensyn til ophavsmandens berettigede retssuccessorer. De omhandler ikke spørgsmålet om anvendelsen af følgeret udelukkende for en begrænset gruppe berettigede.

31 — For eksempel kunne man undre sig over, hvorfor en sådan regel kun skulle finde anvendelse på følgeretten og ikke også på eksempelvis ophavsretten til litterære værker (svaret herpå hænger muligvis sammen med, at følgeretten, i modsætning til ophavsret, er uoverdragelig og ufrasigelig). Og debatten i den foreliggende sag ville sikkert have været endnu mere intens, såfremt Salvador Dalí ikke var blevet overlevet af arvinger i sjette linje eller nærmere, således at følgeretten var blevet udbetalt til den franske stat, på trods af at Dalí udtrykkeligt ønskede, at den skulle gå til den spanske stat.

Forslag til afgørelse

71. På baggrund af ovenstående betragtninger foreslår jeg, at Domstolen besvarer tribunal de grande instances præjudicielle spørgsmål således:

»Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2001/84/EF om følgeret for ophavsmanden til et originalkunstværk er ikke til hinder for en national bestemmelse, hvorefter følgeretten efter ophavsmandens død udelukkende overgår til arvinger efter loven med undtagelse af legatarer og retssuccessorer.«